

THE FUNCTION OF LUTONERKA TYPE FITTINGS

SUMMARY

Reservations put forward in German language studies (e.g. I. Gabriel 1988, p. 198) concerning the function of fittings from Lutonerka (Fig. 1) have yet to be accepted in Poland. In an unpublished discussion, it was pointed out that there would be no better argument in the case than to discover a fitting of the type, intentionally prepared for mounting a spear. Otherwise, previous opinions, arguing that the objects were useful fittings, would remain unchallenged.

More recent finds from Greater Poland in Wrocław (J. Kabanowski, C. Ławka 1978, p. 86, Pl. 37/38) and Lubusz (M. Jankowska 1982, Pl. 301, Fig. 10) did not resolve the question as the pointed part was missing.

Recently, a third fragment of fitting from Greater Poland in Wrocław was discovered in storage at the Institute of Archaeology of Wrocław University. This piece has a distinctly formed hole. All three fragments appear to have originated from the same spot (Fig. 2). Moreover, an unaltered spot of the Lutonerka type was presented as evidence at the museum in Copenhagen. It should be noted that the grave finds from Lutonerka were accompanied by elements of a set for mounting spears (Fig. 3).

The discussed fittings occurred over a range (Fig. 4) suggesting a Scandinavian rather than Silesian origin.

Translated by Anna Dyk

Address: Author

Prof. dr hab. Krzysztof Wachowski
 Zakład Archeologii Średniowiecza
 Instytut Archeologii
 Uniwersytet Wrocławski
 ul. Szewalska 48
 50-134 Wrocław
 e-mail: wak@poczta.uni.wroc.pl

DARIUSZ POLIŃSKI

MOŻLIWOŚCI OKREŚLEŃ CHRONOLOGICZNYCH NA PODSTAWIE BADAŃ PÓŻNOŚREDNIOWIECZNEJ CERAMIKI NACZYNIOWEJ Z ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Realizowane w ciągu ostatnich kilkunastu lat przedsięwzięcia badawcze spowodowały, że w badaniach archeologicznych nad późnym średniowieczem zanotowano spory postęp. Jednak nadal odczuwalny jest brak należycie wypracowanych kryteriów służących do określania bezwzględnej chronologii zabytków kultury materialnej z tego okresu. W jakimś stopniu dotyczy to także najliczniejszej grupy artefaktów — ceramiki naczyniowej, pomimo podejmowanych

ostatnio wysiłków (por. niżej). Wpływa to w bezpośredni sposób na niemożność w miarę dokładnego datowania wielu zjawisk i procesów historycznych obserwowalnych podczas prac archeologicznych. Jednym z najważniejszych problemów, jaki wyłonił się w badaniach nad dziejami produkcji garncarskiej w późnym średniowieczu, jest znalezienie odpowiednich kryteriów służących do ustalenia nie tylko względnej, ale przede wszystkim bezwzględnej chronologii tych naczyń (por. np. D. Poliński 2003a, s. 129–132).

Źródła ceramiczne, w tym także oczywiście naczynia z późnego średniowiecza, charakteryzują się niejednorodnymi walorami poznawczymi. Najważniejsze uwarunkowania rzutujące bezpośrednio na wartość tej kategorii źródeł to przede wszystkim sposób ich pozyskania (por. też niżej)¹, odniesienia stratygraficzno-chronologiczne (czytelne powiązanie z konkretnymi nawarstwieniami kulturowymi w obrębie danego stanowiska) oraz stan zachowania, który odzwierciedla tak różne zjawiska, jak np. cechy techniczno-technologiczne ceramiki, charakter jednostki stratyfikacyjnej, czy czynniki podepozycyjne (w tym stan zniszczenia stanowiska archeologicznego). Zrozumiałą jest również fakt, iż potencjalnie większą wartością poznawczą charakteryzują się serie naczyń, w których można wyróżnić możliwie dużą liczbę cech taksonomicznych (por. też np. J. Olczak 1991, s. 17). Niekiedy jednak znaczną wartość poznawczą mają mniej reprezentatywne pod względem ilościowo-jakościowym zespoły naczyń, ale o jednoznacznych odniesieniach stratygraficznych, bądź zbiory ceramiki naczyniowej z badań AZP, które mogą być poddane analizie klasyfikująco-chronologicznej. Można więc podać listę wymogów, jakie powinna spełniać seria ceramiki naczyniowej, na której podstawie wnioskuje się o chronologii procesów osadniczych. Pamiętać jednak trzeba o tym, że niestety, dość rzadko mamy do czynienia z przypadkami zespołów ceramicznych „idealnych” do określenia chronologicznych. Można powiedzieć więcej — niekiedy możemy się oprzeć jedynie na materiałach, których wartość poznawcza jest ograniczona pod wieloma względami. Są to często np. przemieszane fragmenty naczyń pochodzące z kilku warstw, czy też ceramika mająca nawiązania wyłącznie do tzw. warstw mechanicznych itd. W związku z tym nasuwa się jednoznaczny wniosek, iż każdy zbiór/zespół ceramiki naczyniowej, który chcemy wykorzystać do określenia chronologii, należy poddać najpierw odpowiedniej krytyce źródłowej, a następnie odpowiednio do zaistniałej sytuacji wysuwać wnioski dotyczące kwestii datowania. W przypadku procesów osadniczych zachodzących w późnym średniowieczu na obszarach, dla których brak jest odpowiednich przekazów w źródłach pisanych (szczególnie dotyczy to strefy wiejskiej), określenia chronologiczne możliwe są często jedynie na podstawie badań właśnie ceramiki naczyniowej.

Punktem wyjścia pozwalającym badać przemiany w wytwórczości garncarskiej w aspekcie czasowym jest korzystanie ze zbiorów ceramiki naczyniowej (ideałem byłyby zespoły jednorodne) pochodzących przede wszystkim ze stanowisk wielofazowych, o czytelnej stratygrafii², wyłącznie o pewnej „przynależności” do określonej warstwy kulturowej lub fazy. Na wartość poznawczą analizowanych zespołów naczyń wpływa także stopień rozpoznania stanowisk (szczególnie istotne są obiekty, na których przeprowadzono szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe) i stwierdzone na nich czytelne nawarstwienia kulturowe (ceramika wydobyta z warstw demolacyjno-rumowiskowych i z tzw. obiektów, powstałych w stosunkowo krótkim czasie, w których możliwość przemieszania materiałów ruchomych była mało prawdopodobna). Bardzo istotny jest również odpowiedni ilościowo-jakościowy charakter

¹ W studiach nad chronologią, zarówno względną, jak i absolutną, podstawowe znaczenie mają przede wszystkim zespoły ceramiki naczyniowej pochodzące z badań wykopaliskowych. Niekiedy jednak możliwe jest także skorzystanie ze zbiorów fragmentów naczyń pozyskanych w trakcie prospekcji powierzchniowych, prowadzonych głównie w ramach AZP.

² Przykładem takiego stanowiska w obrębie ziemi chełmińskiej jest grodzisko w Napolu. Nie oznacza to jednak, że serie ceramiki ze stanowisk jednofazowych bądź jednowarstwowych są nieprzydatne. Niekiedy zespoły ceramiki z takich właśnie stanowisk mają dużą wartość poznawczą, zwłaszcza gdy ich chronologię określają daty absolutne (np. z obiektów obronnych w Słupie, stan. 1, i Orłowie).

samych serii ceramicznych (przede wszystkim jak największa liczba egzemplarzy całkowicie lub częściowo zrekonstruowanych bądź fragmentów tzw. kategorii wielkościowej I według A. Buko, to znaczy składających się z wylewu, szyjki i górnej części brzuśca — grupa części przybrzeżnych; dna lub jego części (co najmniej 33% powierzchni) wraz z dolną częścią brzuśca — grupa części przydennych; oraz wieloelementowe fragmenty partii środkowych; A. Buko 1990, s. 235–238; D. Poliński 1996, s. 17). Kolejny krok to charakterystyka występowania danych cech w poszczególnych seriach ceramiki. Niezmiernie istotne przy tym jest określenie stopnia nasilenia tych cech, co ma bezpośredni wpływ na ustalenie chronologii względnej. Najprostszym sposobem budowania sekwencji chronologicznych ceramiki z użyciem metod analizy ilościowej (seriacje) jest zgrupowanie wszystkich interesujących nas własności zbioru, a następnie porównanie tych własności z wynikami podobnych analiz, ale przeprowadzonych dla zbiorów z innych warstw (faz). W ten sposób można ustalić cechy wspólne naczyniom z różnych poziomów stratygraficznych oraz cechy specyficzne, charakterystyczne tylko dla niektórych z nich. Pojawienie się cech jakościowo nowych ma wówczas znaczenie diagnostyczne i pozwala zarazem śledzić kolejność tych zjawisk w czasie. Główną ideą technik seriacyjnych jest założenie „soczewkowatego” trendu rozwoju naczyń i ich cech w czasie. Każdorazowo określić więc można moment ich powstania, ilościowego wzrostu, maksymalnego występowania, zmniejszenia ilościowego oraz zaniku, co jest zgodne z zasadami rozkładu normalnego (A. Buko 1990, s. 325; D. Poliński 1996, s. 24–25). Metoda seriacji pozwoliła zsynchronizować ze sobą niektóre fazy osadnicze, a tym samym ustalić równoczesność pochodzących z nich zespołów ceramicznych; np. za współczesne sobie zostały uznane serie naczyń z grodzisk w Pokrzydowie, stan. 2 (Bachotek; faza I), Gronowie (Borówno koło Kowalewa Pomorskiego; faza III), Jedwabnie (faza V) i Napolu (Ostrowie koło Golubia; faza V), mieszczące się w fazie I (podfaza Va) garncarstwa w ziemi chełmińskiej, a datowane od 4 ćwierci XIII do około 1 poł. XIV w. (D. Poliński 1996, s. 25). W celu systematyzacji morfologicznej form ceramiki późnośredniowiecznej wykorzystano propozycje A. Buko (1990, s. 261–265). Poszczególne formy naczyń (grupy form) zebrano w ramach rodzin form (RF). Wyróżniono je, biorąc pod uwagę kształt elementów morfologicznych naczyń oraz rodzaje połączeń między poszczególnymi segmentami. Każda rodzina traktowana jest dynamicznie, a więc wchodzące w jej skład elementy mogą mieć podobny, ale i różny czas trwania. Rodziny form, reprezentując najbardziej trwałe, a tym samym charakterystyczne cechy stylu, pełnić mogą funkcję efektywnego narzędzia w badaniach tradycji wytwórczości garncarskiej i określeniu ich zasięgów przestrzennych. Obserwacje liczby rodzin, w określonym czasie i na danym stanowisku, okresów ich różnicowania się i unifikacji, sprzyjać też mogą wydzieleniu przełomowych momentów zmian kulturowych, czasem też gospodarczych i politycznych badanego terytorium (A. Buko 1990, s. 295–296, 305).

W celu stwierdzenia zróżnicowania ornamentyki naczyń w obrębie badanych zbiorów zbudowano systematykę o charakterze hierarchicznym, w której uwzględniono motywy podstawowe i uzupełniające, stopień złożoności zdobin oraz wzajemne relacje poszczególnych wątków (A. Buko 1990, s. 128–129; D. Poliński 1996, s. 26–27). Powstała klasyfikacja systemów ornamentacyjnych, która w relacji z cechami techniczno-technologicznymi form naczyń, na których je zaobserwowano, stanowiła podstawę do opisanja tzw. stylów garncarskich. Style te to elementy rodzin form naczyń na poziomie określonego stanowiska archeologicznego (D. Poliński 1996, s. 46–52).

Należy podkreślić, iż przyjęte metody opracowania ceramiki naczyniowej charakteryzują się licznymi modyfikacjami w stosunku do tradycyjnego procesu badawczego dotyczącego tej kategorii źródeł (por. np. J. Kruppé 1967, s. 50–52; W. Dzieduszycki 1982, s. 16). W systematyzacji morfologicznej form naczyń wykorzystano teoretyczne propozycje A. Buko (1990, s. 261–265), które zostały przetestowane na materiale „chełmińskim” (D. Poliński 1996, s. 26). Systematyzacja ta (zasada segmentacji) stanowi rozwinięcie koncepcji opracowanej wcześniej

przez J.-C. Gardina (1963; 1976). Uwzględnia ona stopień złożoności profilu naczyń, a punktem wyjścia jest garnek esowaty, czyli struktura czteroelementowa. Pozostałe struktury stanowią wynik dekompozycji formy wyjściowej (D. Poliński 1996, s. 34–35).

Na podstawie tak sformułowanych wytycznych skonstruowano system periodyzacyjny przemian w późnośredniowiecznej wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej (D. Poliński 1996; 2001, s. 16–21)³. Cezury chronologiczne wszystkich trzech faz rozwoju garncarstwa zsynchronizowano z najistotniejszymi wydarzeniami społeczno-politycznymi i ekonomicznymi na rozpatrywanym obszarze, co pozwoliło datować procesy osadnicze również w ramach trzech faz, a mianowicie: faza 1 — od lat trzydziestych XIII w. do około 1343 r., faza 2 — od około 1343 r. do około 1466 r. oraz faza 3 — od około 1466 r. do przełomu wieków XV i XVI (D. Poliński 2003b, s. 21–22).

Omawiany system datowania powstał na podstawie znalezisk ze strefy wiejskiej ziemi chełmińskiej, co w jakimś stopniu ogranicza jego przydatność — ale nie przekreśla możliwości zastosowania — do określania chronologii materiałów ceramicznych i/lub procesów osadniczych zachodzących w miastach. Kluczowymi elementami, które w tym miejscu należy uwypuklić, to z jednej strony „szerokość chronologiczna” wyróżnionych faz, a z drugiej — oszacowanie tempa przejmowania nowych technik i technologii przez garncarzy z ziemi chełmińskiej, zarówno w warsztatach miejskich, jak i w strefie wiejskiej. Jeśli chodzi o ramy czasowe pierwszych dwu faz (fazy 1 i 2), to są one stosunkowo „szerokie” — w przybliżeniu po jednym stuleciu, co pozwala na większy stopień uogólnienia przy rejestrowanych zjawiskach w ówczesnej wytwórczości; praktycznie oznacza to, że mamy do czynienia z dwoma okresami: a — gdy obecne są w różnym natężeniu elementy charakterystyczne dla garncarstwa wczesnośredniowiecznego, czyli tzw. ceramika tradycyjna (faza 1)⁴, b — gdy dominuje wytwórczość „klasycznych” naczyń późnośredniowiecznych, czyli tzw. ceramiki stalowoszarej (faza 2). Faza 3 — trwająca około pół wieku — to z kolei czas wytwarzania ceramiki (można ją określić jako „postpóźnośredniowieczna” bądź „schyłkowopóźnośredniowieczna”), w której pojawiają się cechy charakterystyczne również dla późniejszego garncarstwa, niemniej jednak nadal wyraźna jest obecność cech typowych dla fazy 2, nie stanowiących jednakże o specyfice tego odcinka dziejów polskiego garncarstwa.

Aktualny stan wiedzy o późnośredniowiecznej wytwórczości garncarskiej na ziemiach polskich nie pozwala na przeprowadzenie dokładniejszej periodyzacji niż w obrębie trzech głównych faz. Z całą pewnością na podstawie materiałów ceramicznych z miast chełmińskich (zwłaszcza dwóch czołowych ośrodków, czyli Torunia i Chełmna) jest możliwe wypracowanie bardziej precyzyjnego systemu (wydzielenie ewentualnych podfaz lub stadiów), ale zapewne tylko o charakterze lokalnym. Można przy tym powiedzieć, iż w przypadku „chełmińskiego” garncarstwa miejskiego wysoce prawdopodobna jest korekta górnej cezury fazy 1 na przełom wieków XIII i XIV, co jednocześnie rozszerzyłoby czas trwania fazy 2 („klasycznej”) na około 150 lat.

Nie wymaga uzasadnienia stwierdzenie, że szybciej przyjmowały się nowinki techniczne (także w garncarstwie) w miastach niż w strefie wiejskiej. Wydaje się jednak, iż na ziemi

³ Należy podkreślić, iż w związku z faktem, że uwzględnione materiały ze schyłku późnego średniowiecza (faza 3) pochodziły głównie z badań powierzchniowych, ich charakterystyka musi być bardziej ogólna niż opis zmian w wytwórczości garncarskiej we wcześniejszych okresach (fazy 1 i 2). Ponadto nie udało się wyraźnie określić górnej cezury dla fazy 3. Ogólnie można powiedzieć, że stanowiło ją upowszechnienie się ceramiki naczyniowej o cechach „nowożytnych”. Pomimo tego więc, iż górną granicę chronologiczną dla osadnictwa schyłkowego okresu późnego średniowiecza (faza 3) przyjęto na przełom wieków XV i XVI, to jednak bardzo prawdopodobne jest przeżywanie się cech „późnośredniowiecznych” w garncarstwie analizowanego obszaru w okresie nowożytnym, a przynajmniej do połowy XVI w.

⁴ Nie sposób wykluczyć, że później (fazy 2 i 3) sporadycznie jeszcze wytwarzano naczynia w tradycyjnej, „wczesnośredniowiecznej”, technice i formie. Było to jednak najprawdopodobniej zjawisko marginesowe.

chełmińskiej opóźnienie w adaptacji nowych idei (np. form naczyń) w kręgach wytwórczości wiejskiej nie było zbyt wielkie⁵. W przypadku niektórych technologii i technik wykonania (toczenia, czy też szkliwienia naczyń) ich upowszechnienie mogło trwać jednak znacznie dłużej. Popularyzacji nowych elementów w późnośredniowiecznym garncarstwie „chełmińskim” sprzyjała bez wątpienia gęsta sieć osadnicza na tym terytorium. Jeśli weźmie się pod uwagę „szerokość chronologiczną” faz 1 i 2, to można przyjąć, że zróżnicowane bez wątpienia tempo tego procesu nie ma większego znaczenia przy posługiwaniu się proponowanym przeze mnie systemem periodyzacyjnym, gdyż jest mało prawdopodobne, aby najważniejsze „późnośredniowieczne” elementy wytwórczości garncarskiej (np. wypał w atmosferze redukcyjnej lub wyrób dzbanów) nie przyjęły się na analizowanym terenie, a zwłaszcza w strefie wiejskiej, do około połowy XIV w.

W określaniu chronologii względnej duże znaczenie mają cechy morfologiczne ceramiki naczyniowej (formy naczyń — np. dzbany, oraz ich części — np. wylewy, szczególnie mające tzw. okapy) i zdobnictwo (np. charakterystyczny ornament radełkowy). Dzbany były interregionalną formą naczyń typową dla okresu późnego średniowiecza. Czas ich pojawienia się w asortymencie późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej można określić na około połowę XIII w., chociaż w niektórych ośrodkach, zwłaszcza zachodniopomorskich oraz „chełmińskich” mogły być one wykonywane nieco wcześniej, o czym świadczy np. ich obecność w reliktach zamku krzyżackiego w Toruniu, datowanych na lata od 1233–1236 do 1300 (J. Chudziakowa, A. Kola 1974, s. 37–38). W 2 poł. XIII i w 1 poł. XIV w. na większości obszarów ziem polskich dzbany produkowano raczej w niewielkiej liczbie — np. w Kruszewicy odkryto tylko nieliczne ich fragmenty (W. Dzieduszycki 1982, s. 88)⁶. W 2 poł. XIV i w XV w. udział dzbanów w ówczesnej produkcji zapewne powiększył się. W materiałach z wieków XIV i XV z Warszawy dzbany stanowiły 11% (J. Kruppé 1967, s. 105). Odkryto je także w nawarstwieniach z XIV w. zamku krzyżackiego w Toruniu (J. Chudziakowa, A. Kola 1974, s. 91, tabl. XIII8; s. 93, tabl. XV8, 10; D. Poliński 1996, s. 209).

Późnośredniowieczne naczynia stalowoszare (GT V)⁷, wytwarzane od około połowy XIII do około połowy XV w. (fazy 1 i 2 garncarstwa) na całym obszarze ziem polskich, miały wylewy zaopatrzone w różnie ukształtowane okapy. Wylewy z okapem, a zwłaszcza mające zgrubiałą krawędź, a od wewnątrz wrąb (W.III.2a)⁸, są cechą interregionalną w późnośredniowiecznym garncarstwie polskim. Trzeba jednak zauważyć, że w ceramice całkowicie obtaczanej (GT III) tego rodzaju wylewy występują tylko w naczyniach stalowoszarych (GT V). Można stwierdzić, że wylewy z okapem, głównie typu W.III.2a oraz także typów W.IV.1 i W.IV.2, w naczyniach GT III są naśladownictwem kształtów tego samego elementu w naczyniach grupy GT V (D. Poliński 1996, s. 199; por. też J. Kruppé 1961, s. 219). W seriach ceramiki GT V z ziemi chełmińskiej naczynia z wylewami zaopatrzonymi w okapy stanowią od 53,3 do 90,9% asortymentu. Najpopularniejsze były wylewy typu W.III.2a, charakterystyczne wyłącznie dla naczyń późnośredniowiecznych, oraz typu W.III.2. Na przykład na Mazowszu w późnym średniowieczu garncarze również często wyrabiali naczynia mające wylewy z okapami — średni udział wylewów typów W.III.2a i W.III.2 w seriach ceramiki mazowieckiej wynosi 57,5%

⁵ Cechy garncarstwa wczesnośredniowiecznego najdłużej występowały w ceramice ze wschodniej części ziemi chełmińskiej (por. materiały z grodziska w Pokrzydowie, stan. 2; D. Poliński 1996, s. 117, 119).

⁶ W seriach ceramiki naczyniowej z grodzisk „chełmińskich” dzbany stanowiły od 12,5 do 27,3% (Gronowo III) asortymentu, co jest stosunkowo wysokim odsetkiem (D. Poliński 1996, s. 209).

⁷ Wszystkie określenia klasyfikacyjne dotyczące cech techniczno-technologicznych naczyń zaczerpnięto z pracy D. Polińskiego 1996, s. 31–34; w innych przypadkach powołano się w tekście na odpowiednie publikacje.

⁸ Wszystkie określenia klasyfikacyjne dotyczące ukształtowania (morfologii) naczyń stosowano zgodnie z zasadami przyjętymi przez autora we wcześniejszej pracy (D. Poliński 1996, s. 34–42); w innych przypadkach jest to wyraźnie zaznaczone w tekście.

(w materiałach z Warszawy — 40,0%, a z Płocka — 76,0%; J. Kruppé 1967, s. 111–112). Wylewy W.III.2a występowały także najczęściej w naczyniach wyrabianych przez garncarzy szczecińskich (L. Leciejewicz, M. Rulewicz, S. Wesołowski, T. Wieczorowski 1972, tabl. IXd) oraz toruńskich (J. Chudziakowa, A. Kola 1974, s. 91, tabl. XIII2, 9; s. 92, tabl. XIV10, 15; s. 93, tabl. XV3–5). Inne formy wylewów z okapem, głównie o nie pogrubionej krawędzi — typu W.III.1, zaobserwowano w naczyniach z Raciążka (L. Kajzer 1990, s. 234) i z Torunia (J. Chudziakowa, A. Kola 1974, s. 92, tabl. XIV14). Na ziemi chełmińskiej garncarze formowali wylewy sporadycznie z podwójnym okapem — typów W.IV.1 lub W.IV.2, właściwie tylko dzbanom (Jedwabno V, Napole V i Bachotek II). Niekiedy tak były kształtowane wylewy (typu W.IV.2) w naczyniach szczecińskich (L. Leciejewicz, M. Rulewicz, S. Wesołowski, T. Wieczorowski 1972, tabl. IXd; D. Poliński 1996, s. 210).

Ornamentyka radełkowa popularna stała się najprawdopodobniej dopiero w 2 poł. XIV i w XV w. Zdobienia wykonane radełkiem, najczęściej skośne „prostokąciki”, „kwadraciki”, „jodelki” lub zbliżone motywy, często były traktowane jako uzupełniające motywy dwuwątkowych systemów ornamentacyjnych, ze żłobkami dookołnymi jako motywem głównym (J. Kruppé 1961, s. 66; W. Matuszewska-Kola 1985, s. 202; D. Poliński 1996, s. 211). Tego rodzaju zdobnictwo zaobserwowano na wielu fragmentach późnośredniowiecznej ceramiki stalowoszarzej (GT V) pochodzącej z badań AZP prowadzonych na obszarze historycznej ziemi chełmińskiej. Poza tym występowanie takiej ornamentyki stwierdzono np. w serii naczyń z fazy III grodu w Gronowie (motyw uzupełniający w systemie SO.XLV⁹; D. Poliński 1996, s. 211) oraz w zespołach ceramiki z późnośredniowiecznej Chełmży (D. Poliński 2003c, s. 149).

Do niedawna na naczyniach późnośredniowiecznych znajdowano tylko nieliczne przykłady stosowania ornamentu plastycznego wyciskanego palcami (D. Poliński 1990, s. 125). Jednakże w seriach naczyń z ziemi chełmińskiej stwierdzono stosunkowo częste jego występowanie, co potwierdza związki tego obszaru z ośrodkami Europy zachodniej i północno-zachodniej, w szczególności zaś z obszarami niemieckimi (D. Poliński 2000, s. 119–121, 126). W ten sposób zdobiono m.in. naczynia pochodzące z faz V grodów w Jedwabnie i Napolu, datowanych na 4 ćwierć XIII–1 poł. XIV w. (D. Poliński 1996, s. 211). Takie zdobienie występuje również na dnach dzbanów z Chełmna (2 poł. XIII–1 poł. XIV w.; A. Kola 1974, s. 182, 185), Torunia (XIV w.; J. Chudziakowa, A. Kola 1974, s. 91–93; J. Kruppé 1981, katalog, 39:6, 10), Gronowa (faza IV; początek XV w.; D. Poliński 1990, s. 125) oraz Plemiąt (początek XV w.; W. Matuszewska-Kola 1985, s. 186, 191). Obecność ornamentyki tego rodzaju stwierdzamy również w zbiorze ceramiki stalowoszarzej z XIV w. znalezionej na terenie dawnego rynku średniowiecznego w Chełmży (D. Poliński 2003c, s. 149–150), a także wśród niepublikowanych serii ceramiki z zamku krzyżackiego w Pokrzywnie oraz grodów w Orłowie (2 poł. XIV–1 poł. XV w.) i Skłudzewie (2 poł. XIV–1 poł. XV w.). Liczne przykłady tak zdobionych wyrobów garncarskich znaleziono także w materiałach z badań powierzchniowych AZP prowadzonych na obszarze historycznej ziemi chełmińskiej (D. Poliński 2000, s. 119–121). Na innych obszarach „wyciskanie” stopek naczyń spotyka się dość rzadko. Zaobserwować je można w zbiorach ceramiki stalowoszarzej z Wielkopolski (z Kujawami włącznie) i Mazowsza (D. Poliński 2000, s. 121–123; tam przykłady). Jest bardzo prawdopodobne, że razem z przejściem sposobu wypału ceramiki w atmosferze redukcyjnej przez późnośredniowieczne garncarstwo „polskie”, głównie pomorskie, zapożyczono również niektóre sposoby jej zdobienia. Dotyczy to także bardzo charakterystycznego „wyciskanego” ornamentu plastycznego. Najstarsze naczynia późnośredniowieczne dekorowane w ten sposób, pochodzące w większości z obszaru Polski północnej, należą do grupy ceramiki stalowoszarzej (GT V) lub kamionkowej. W XV w. w omawiany sposób zdobiono także naczynia ceglaste (GT IV), wytwarzane przeważnie na obszarze Polski południowej (D. Poliński 2000, s. 126).

⁹ Wszystkie określenia klasyfikacyjne dotyczące ornamentyki naczyń zaczerpnięto z pracy D. Polińskiego 1996, s. 46–52; w innych przypadkach powołano się w tekście na odpowiednie publikacje.

W zbiorach naczyń całkowicie obtaczanych (GT III) ceglanych (GT IV) i stalowoszarych (GT V) ze średniowiecznych grodów „chełmińskich” stwierdzono obecność cech właściwych tylko dla okresu wczesnego średniowiecza (podfazy IIIc–IVb; 4 ćwierć XI–przełom wieków XII i XIII), późnego średniowiecza (2 poł. XIII–przełom wieków XIV i XV) oraz elementów charakterystycznych zarówno dla garncarstwa wczesnego, jak i późnego średniowiecza, czyli tradycyjnych (wczesnośredniowiecznych) w garncarstwie późnośredniowiecznym. Elementy wyróżniające zaobserwowano w zakresie technologii i techniki, morfologii, proporcji, ornamentyki oraz niektórych innych zabiegów, jak np. „sygnowania” den. Niektóre z tych elementów wypada uznać za bardziej znaczące, inne mniej, a jeszcze inne, zwłaszcza związane z recepturami mas garncarskich, wymagające jeszcze weryfikacji (D. Poliński 1996, s. 226–227).

Późnośredniowieczne (fazy 1 i 2) naczynia zaliczone do tzw. ceramiki tradycyjnej (GT III), wyrabiane zarówno w warsztatach ziemi chełmińskiej, jak i na obszarze Korony, należały przede wszystkim do okazów „garnkowatych” (egzemplarze o strukturach morfologicznych A.I.1–A.III.1). Najbardziej charakterystyczne były jednak okazy „esowate” o strukturach A.I.1 i A.I.1/A.III.1 z rodziny form RF.E₁, a także egzemplarze „esowate” z wyodrębnioną szyjką A.I.1 z rodziny form RF.E₂ (D. Poliński 1996, s. 225)¹⁰. Ważnymi elementami wyróżniającymi tę grupę ceramiki naczyniowej są również: a — w zakresie technologii i techniki wykonania — średniościenność (CŚ) oraz domieszka schudzająca (DS) złożona z ziaren o różnym stopniu obtoczenia („tłuczeń” albo „tłuczeń” razem z „piaskiem”) i różnej granulacji; b — w zakresie kształtów i form zdobnictwa — wylewy o wychylonej na zewnątrz niezgrubiałej krawędzi, z wrębem od wewnątrz (typ W.II.2) lub bez niego (typ W.II.1) oraz dominacja sposobów zdobienia żłobkami poziomymi za pomocą ryłca (SO.I i SO.II), względnie dwuwątkowe systemy ornamentacyjne, z motywami wykonywanymi narzędziem wielozębnym (WZ.1c, WZ.2b oraz SO.VII–SO.VIII, SO.XXI i SO.XXIII); c — występowanie negatywów znaków garncarskich (D. Poliński 1996, s. 227).

Niewątpliwie znaczną trudność stanowi odróżnianie w grupie ceramiki całkowicie obtaczanej (GT III) egzemplarzy wykonanych we wczesnym średniowieczu od okazów wyprodukowanych w późnym średniowieczu, zwłaszcza wówczas gdy w kontekście (w danej warstwie kulturowej, czy też w zbiorze z badań powierzchniowych) nie występują naczynia stalowoszare lub inne związane wyłącznie z późnym średniowieczem. Warto jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na zasadniczo gorsze parametry techniczno-technologiczne okazów późnośredniowiecznych, zwłaszcza jeśli chodzi o wypał, przekładające się bezpośrednio na walory użytkowe tej grupy ceramiki¹¹. Poza tym dla tradycyjnej ceramiki późnośredniowiecznej (GT III) charakterystyczne są inne kształty naczyń (pojawiają się również dzbany) i/lub ich części (inne formy wylewów, w tym także egzemplarze z okapami). Daje się zauważyć ponadto wysoka standaryzacja i ograniczona liczba wątków w ornamentyce tych wyrobów (głównie systemy ornamentacyjne SO.I i SO.II).

Z kolei najważniejszymi cechami (oprócz zastosowania wypału w atmosferze redukcyjnej — GT V, oraz utleniającej — GT IV) naczyń późnośredniowiecznych, głównie stalowoszarych (GT V) i ceglanych (GT IV), są: a — w zakresie technologii i techniki wykonania — domieszka schudzająca (DS) złożona z frakcji drobno- i średnioziarnistych (SG.4; RMG.V–RMG.VII) oraz dominacja naczyń cienkościennych (CC) przy prawie całkowitym braku egzemplarzy grubościennych (CG), najsilniej przejawiającym się w zbiorze naczyń GT V; b — w zakresie kształtów i zdobnictwa — pojawienie się nowej formy naczynia, czyli dzbanów (B.IV) wykonywanych w technikach GT III–GT V, dominacja naczyń „esowatych” z rodziny form RF.E₁, ogólny wzrost liczebności egzemplarzy niskich (d), w tym naczyń misowatych (typy A.VII.2–A.VIII.2), wylewy z okapami (typy W.III–W.IV) oraz ornamentowanie motywami

¹⁰ Spotyka się także naczynia „dwustozkowane” z rodziny form RF.D₂ oraz egzemplarze z tzw. cylindryczną szyjką (A.IV.1–A.V.1) i pucharki na pustej nóżce (B.I); dwie ostatnie grupy ceramiki wytwarzano również w technikach GT IV i GT V.

¹¹ Por. przypisy 14–16.

wykonywanymi radełkiem (WZ.6 i WZ.6a oraz SO.XLV; D. Poliński 1996, s. 227). Jako element późnośredniowieczny w garncarstwie ziemi chełmińskiej należy traktować także płaskie dna z wyodrębnioną stopką (D.I.2), zdobione „dołkami” palcowymi (WZ.8), występujące przede wszystkim w dzbanach stalowoszarzych (GT V). Jest to cecha charakterystyczna dla zachodnioeuropejskiej wytwórczości garncarskiej (por. wyżej; D. Poliński 2000).

Analiza wymienionych powyżej cech ceramiki, zwłaszcza jeśli współwystępują, jest pomocna w odróżnianiu wyrobów z późnego średniowiecza od egzemplarzy wykonywanych w czasach nowożytnych; dotyczy to zwłaszcza naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej (GT V).

W strefie nadwiślańskiej ziemi chełmińskiej od około połowy XIII do około połowy XV w. garncarze wytwarzali głównie naczynia stalowoszare (GT V). Świadczą o tym serie ceramiki z tego okresu, w których dominują zdecydowanie egzemplarze tej grupy technicznej (Gronowo III, Jedwabno V, Toruń; okazy GT V stanowią tam od 66,9% do 86,9%). Z kolei we wschodniej części ziemi chełmińskiej mniej więcej w tym samym okresie dominowała nadal wytwórczość naczyń całkowicie obtaczanych — GT III (Bachotek I; GT V — 13,9%; D. Poliński 1996, s. 226). Można mówić o pewnym przesunięciu czasowym przemian w garncarstwie wschodnich rubieży ziemi chełmińskiej, w tym i ziemi michałowskiej¹². Na początku późnego średniowiecza (faza 1), a zwłaszcza w okresie do przełomu wieków XIII i XIV, trudności w upowszechnianiu się nowych trendencji w garncarstwie późnośredniowiecznym (por. zespoły naczyń z ośrodka kasztelańskiego w Michałowie) mogą być spowodowane zarówno dominacją na tym obszarze żywołu polskiego (rycerskiego i chłopskiego), kultywującego rodzime wzorce w wytwórczości naczyń glinianych, jak i ogólną sytuacją polityczno-społeczną — konsekwentnie realizowanym przez Krzyżaków podbojem ziem pruskich (K. Grażawski 2002, s. 54). Natomiast w większości ośrodków pomorskich i wielkopolskich, zwłaszcza o tradycjach wczesnośredniowiecznych, dopiero około połowy XIV w. liczba wytwarzanych egzemplarzy GT V uległa znacznemu zwiększeniu (W. Dzieduszycki 1980, s. 365; D. Poliński 1996, s. 226). Upowszechnienie naczyń stalowoszarzych (GT V) w ziemi chełmińskiej wiązać należy z kolonizacją niemiecką, co w oczywisty sposób łączy się z działalnością zakonu krzyżackiego. Garncarstwo „chełmińskie”, podobnie jak i inne rzemiosła, znalazło się w orbicie oddziaływania nowych wzorców i idei, charakterystycznych dla stosunków społeczno-ekonomicznych w Europie północno-zachodniej i zachodniej, a w szczególności w Niemczech (D. Poliński 1996, s. 221–222, 226; tenże 2000). Po wycofaniu się Krzyżaków z ziemi chełmińskiej (faza 3) grupa naczyń stalowoszarzych straciła dominującą pozycję w asortymencie wówczas wytwarzanej ceramiki. Wzrosła liczba naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej (zaawansowana technika), często też szklwionych. Zaczynają się również upowszechniać naczynia toczone.

Bardzo ważnym aspektem w badaniach nad późnośredniowieczną ceramiką naczyniową z ziemi chełmińskiej (w tym także w aspekcie określeń chronologicznych) było zastosowanie specjalistycznych metod laboratoryjnych, w tym przede wszystkim analizy petrograficznej (dotychczas zbadano i opracowano 22 próbki). Wyniki tych analiz stanowiły podstawę wielu określeń techniczno-technologicznych ceramiki naczyniowej, ograniczając do minimum subiektywizm badacza w tej kwestii oraz eliminując błędy wynikające z oglądu wyłącznie makroskopowego¹³. Określenia ogólnej zawartości materiału klastycznego w analizowanych

¹² Zjawisko to dotyczy również obszarów Pomezanii i Pogeżanii (K. Grażawski 1993, s. 42).

¹³ W zbiorze poddanych badaniom laboratoryjnym znalazły się głównie fragmenty naczyń dwóch grup technicznych ceramiki późnośredniowiecznej: tzw. tradycyjnej (GT III; 11 próbek) i stalowoszarzej (GT V; 10 próbek). Przebadano również jeden fragment ceramiki ceglastej (GT IV; D. Poliński 1997, tab. 1). Jest to dość nieliczny zbiór, mogący jednak ulec w przyszłości znacznemu powiększeniu. Ponadto, niezmiernie istotny jest fakt możliwości porównania cech tych naczyń z parametrami znacznie większego (około 135 próbek) zbioru ceramiki wczesnośredniowiecznej (D. Poliński 2003a, s. 139–143); ma to duże znaczenie dla przeprowadzenia analizy porównawczej między wczesnośredniowiecznymi naczyniami całkowicie obtaczanymi a tzw. późnośredniowieczną ceramiką tradycyjną (GT III).

próbkach świadczą o tym, że bardziej tłuste masy garncarskie sporządzano u schyłku wczesnego średniowiecza (podfaza IVb), natomiast chudsze w późnym średniowieczu (podfazy Va i Vb, co odpowiada fazom 1 i 2)¹⁴. Z kolei analiza ilości sztucznej domieszki schudzającej wykazała, że względnie najmniej dodawano jej we wczesnym średniowieczu (podfazy IIIc i IVb), a najwięcej — w późnym (D. Poliński 1996, s. 68–69). Podjęte studia, w których wykorzystywano badania eksperymentalne, nad wpływem struktury wyjściowej masy garncarskiej, a ściślej mówiąc receptury, według której była ona sporządzana, na lepsze lub gorsze właściwości wypalonego naczynia umożliwiły określenie własności użytkowych (udarności, nasiąkliwości i twardości powierzchniowej) naczyń z późnego średniowiecza. Podstawę źródłową stanowił materiał ceramiczny z wybranych średniowiecznych grodzisk ziemi chełmińskiej — obiektów w Gronowie, Napolu, Jedwabnie, Osieczku i Mędrzycach (D. Poliński 1997, s. 150). Najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonych testów dotyczą określania udarności i nasiąkliwości naczyń. O względnie dużej wytrzymałości mechanicznej badanych egzemplarzy decydowały zdaniem autora warunki panujące podczas ich wypalania, a przede wszystkim stosunkowo wysoka temperatura¹⁵. Z kolei stwierdzono, że wartości nasiąkliwości ceramiki nie są zbyt dobrym wyznacznikiem chronologicznym¹⁶, gdyż naczynia wykonane różnymi technikami i charakteryzujące się różnymi cechami technologicznymi miały często podobny zakres zmienności tej cechy (D. Poliński 1997, s. 156, 160–164).

Stopień wiarygodności analizy chronologiczno-przestrzennej zespołów ceramiki naczyniowej wzmocnić mogą tzw. pozaceramiczne wyznaczniki chronologii w postaci znalezisk niektórych kategorii (np. monety, grzebień, ozdoby, elementy uzbrojenia). W tym kontekście zastanowić się należy przede wszystkim nad rolą monet. Niewątpliwie należy podchodzić z dużą dozą ostrożności do wzajemnych powiązań chronologicznych między zawartością warstwy kulturowej (tu: ceramiką naczyniową) a występującymi w niej monetami. Badania S. Suchodolskiego udowodniły, że jak wielką nieraz tolerancją należy traktować datujący charakter numizmatów znajdujących na wczesnośredniowiecznych stanowiskach. Przegląd publikowanych znalezisk numizmatycznych z obiektów późnośredniowiecznych i nowożytnych zdaje się potwierdzać istnienie znacznych rozbieżności pomiędzy czasem powstawania określonej warstwy kulturowej a okresem emitowania tkwiących w niej monet. Jest jednak bardzo prawdopodobne, że w miarę postępu badań numizmatycznych nad mechanizmami obrotu monetarnego w średniowieczu i czasach nowożytnych zostanie określony dokładniej czas obiegu oraz częstotliwość występowania poszczególnych emisji (A. Mikołajczyk 1977, s. 93). Metoda określania chronologii wyrobów glinianych, polegająca na opieraniu ustaleń w tym zakresie na egzemplarzach datowanych skarbami monet, pozwala na eliminowanie niektórych niedomogów w datowaniu — zarówno względnym jak i bezwzględnym — tej kategorii źródeł oraz również na precyzowanie dotychczasowych wniosków. Jej rola w procesie wypracowywania kryteriów służących do określania chronologii absolutnej zjawisk historycznych opisywanych na podstawie wyników badań wykopaliskowych jest zatem niepodważalna (A. Mikołajczyk 1977, s. 100)¹⁷. Tak więc naczynia gliniane pochodzą-

¹⁴ Jedyń w podfazie IVa wykorzystywano masę ceramiczną o podobnej „plastyczności” jak w późnym średniowieczu.

¹⁵ Na przykład w grupie ceramiki GT III wyroby ze schyłku wczesnego średniowiecza charakteryzowały się wyższą wytrzymałością (podfazy IIIc–IVb — 0,76–0,82 J/cm²) niż naczynia późnośredniowieczne (podfazy Va–Vb — 0,65–0,69 J/cm²; D. Poliński 1996, s. 91).

¹⁶ Jednak w porównaniu z wyrobami GT III ze schyłku wczesnego średniowiecza bardziej nasiąkliwe były naczynia gliniane wykonane w późnym średniowieczu (podfazy IIIc–IVb — 10,20–10,81%; podfazy Va–Vb — 11,28–12,10%; por. wyżej przypis 13 oraz D. Poliński 1996, s. 90).

¹⁷ Lista skarbów monet zdeponowanych w naczyniach glinianych z okresu późnego średniowiecza obejmuje co najmniej 63 pozycje (stan z końca lat siedemdziesiątych XX wieku). Znaleziono 27 skarbów ze schyłku XIII oraz XIV w., 28 z XV w. (w tym datowane na XIV–XV w.) i 8 z XVI w. (A. Mikołajczyk 1977, s. 102).

ce ze skarbów monet odgrywać mogą rolę dobrych wyznaczników chronologicznych, służących — wraz z innymi dostępnymi źródłami — do określenia bezwzględnej chronologii kolejnych etapów rozwoju garncarstwa (A. Mikołajczyk 1977, s. 10). Skarb monet wraz z naczyniem, służącym za pojemnik zabezpieczający monety, tworzy zespół zwarty, w związku z tym monety datują całe znalezisko, a więc także i naczynie w sposób bezpośredni, wykluczając ewentualność jakichkolwiek innych bardziej złożonych powiązań chronologicznych. O chronologii znaleziska decyduje najmłodsza w zespole moneta, bądź też grupa monet, określająca *terminus post quem* ukrycia skarbu. Stopień dokładności określenia roku emisji monet jest jednak zróżnicowany w zależności od okresu, z którego one pochodzą. Stosunkowo mniej precyzyjne, to znaczy nie zamykające się w obrębie jednego roku, jest datowanie monet zarówno polskich, jak i obcych, bitych w późnym średniowieczu (XIV–XV w.). Ostatnie badania numizmatyczne, prowadzone w kraju i za granicą, poświęcone typologii i chronologii emisji późnośredniowiecznych dały wiele pozytywnych wyników, które pozwalają uściślić do kilku lat ramy czasowe występowania poszczególnych typów monet. Datowanie skarbów monet bitych w czasach nowożytnych jest o wiele bardziej uproszczone dzięki stosowanemu od początku XVI w. zwyczajowi umieszczania na monetach dat emisji (A. Mikołajczyk 1977, s. 12–13).

Dla określenia chronologii bezwzględnej (także w odniesieniu do ceramiki naczyniowej) przydatne mogą być dane pochodzące ze wzmianek w źródłach pisanych¹⁸ oraz inne informacje o charakterze pomocniczym. Na przykład wśród przedmiotów z rumowiska wieży mieszkalno-obronnej grodu w Bachotku (Pokrzydowo, stan. 2) znaleziono brązową zapinkę podkowiastą (tzw. saxtę), zdobioną główkami koziołków, którą powiązano z kręgiem ozdób pruskich z przełomu wieków XII i XIII (K. Grażawski 1989, s. 334, ryc. 16:2). Z kolei w nawarstwieniach późnośredniowiecznych grodziska w Gronowie (faza III obiektu) znajdowała się silnie skorodowana ostroga z bodźcem w formie osmiopromiennej gwiazdki i kabłąkiem z wyodrębnioną piętą, przypominającym w rzucie literę V. Ostrogi tego typu zaczęły występować w Europie środkowej nie wcześniej niż po połowie XIII w. (A. N. Kirpičnikov 1973, s. 302–304; A. Nowakowski 1976, s. 76–77, 79–81; tenże 1985, s. 137). Moment ich pojawienia się stanowi więc *terminus post quem* dla fazy III grodu „gronowskiego”, ale także dla serii późnośredniowiecznej ceramiki z tego stanowiska (D. Poliński 1996, s. 19, 22). Istotną rolę w datowaniu ceramiki naczyniowej oraz poszczególnych faz rozwoju garncarstwa i/lub osadnictwa mogą odegrać też analizy radiowęglowe ¹⁴C, a tam gdzie jest to możliwe — badania dendrochronologiczne¹⁹. Zastosowanie wyników tego rodzaju przedsięwzięć może w znaczący sposób „ulepszyć” dotychczasowe ustalenia periodyzacyjne.

Przedstawiony powyżej zarys problematyki dotyczącej możliwości określenia chronologicznych na podstawie późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej — w tym przypadku z ziemi chełmińskiej — wskazuje, że są one wcale niemałe. Z pewnością ta kategoria źródeł archeologicznych może być efektywnym narzędziem w badaniu późnośredniowiecznych procesów osadniczych, m.in. w datowaniu tych zjawisk. Wyniki uzyskane tą drogą zazwyczaj pełnią funkcję uzupełniającą w stosunku do ustaleń historyków-mediewistów, niekiedy jednak — wskutek braku odpowiednich dokumentów pisanych — wysuwają się na pierwszy plan. Nie ulega wszakże wątpliwości, że wartość określenia chronologicznych jest silnie powiązana ze sto-

¹⁸ Korzysta się ze wzmianek w źródłach dotyczących powstania lub okresu funkcjonowania danego obiektu obronnego, np. krzyżacka strażnica *Starke Burg* (Słup, stan. 1) istniała w latach 1256–1272 (K. Porębska [przy współpracy M. Grzegorza] 1971, s. 119). Łączy się również warstwy destrukcyjne, a zwłaszcza pożarowe z niszczeniami najazdami lub prowadzonymi wojnami, np. przyjmuje się, że zniszczenie gródka rycerskiego w Radoszkach nastąpiło w 1414 r. podczas tzw. wojny głodowej (A. Kola 1991, s. 200; por. też D. Poliński 2003d).

¹⁹ Pamiętać jednak należy o tym, że daty kalendarzowe uzyskane na podstawie badań niektórych próbek ¹⁴C mogą być niewiarygodne, głównie wskutek zanieczyszczenia „młodszym” węglem oraz także ze względu na zbyt duży margines błędu samej metody.

sowanym systemem periodyzacyjnym. W przypadku ziemi chełmińskiej mocno odczuwalny jest brak odpowiednich opracowań zbiorów naczyń późnośredniowiecznych z miast, przynajmniej z kilku najważniejszych (np. z Torunia i Chełmna) oraz bardziej szczegółowej charakterystyki zespołów ceramiki ze schyłku interesującego nas okresu (faza 3). Duże możliwości tkwią także w wykorzystaniu do tych badań naczyń datowanych monetami i wyników analiz dendrochronologicznych. Wykorzystanie w przyszłości tych możliwości — chociaż w części — powinno w wydajny sposób poprawić stosowany obecnie sposób datowania późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej, a tym samym i znacznie zwiększyć możliwości jej wykorzystania w badaniu ówczesnych procesów osadniczych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

AHP — *Archaeologia Historica Polona*, Toruń.

Literatura

Buko A.

1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Chudziakowa J., Kola A.

1974 *Źródła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu (badania z 1958–1966 r.)*, Warszawa–Poznań.

Dzieduszycki W.

1980 *Przemiany w strukturze garncarstwa polskiego w 2 połowie XIII i 1 połowie XIV w. Studia nad końcową fazą rozwoju garncarstwa wczesnomiejskiego w dobie tworzenia się ośrodków lokacyjnych*, „*Archeologia Polski*”, t. 24, z. 2, s. 363–377.

1982 *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Gardin J.-C.

1963 *Problèmes d'analyse descriptive en archéologie*, [w:] *Études archéologiques*, P. Courbin red., Paris, s. 132–150.

1976 *Code pour l'analyse des formes de poteries*, Paris.

Grażawski K.

1989 *Późnośredniowieczny gródek rycerski w Bachotku na ziemi chełmińskiej w świetle badań archeologicznych*, „*Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 40, s. 317–341.

1993 *Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu — problem grodów w dolinie Lutryny*, „*Pomorania Antiqua*”, t. 15, s. 29–56.

2002 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w.–1. połowa XIII wieku)*, Włocławek.

Kajzer L.

1990 *Zamek w Raciążku. Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, cz. 1, Łódź.

Kirpičnikov A.N.

- 1973 *O vremeni poávleniá špory so zvezdočkoj na territorii drevnej Rusi*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, nr 3, s. 299–304.

Kola A.

- 1974 *Wyniki badań archeologiczno-sondażowych i ratowniczych przeprowadzonych na terenie Chełmna i Starogrodu, pow. Chełmno w latach 1969–1970*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 4, Toruń, s. 167–201.
- 1991 *Grody ziemi chełmińskiej w późnym średniowieczu*, Toruń.

Kruppé J.

- 1961 *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- 1967 *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- 1981 *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Leciejewicz L., Rulewicz M., Wesołowski S., Wieczorowski T.

- 1972 *La ville de Szczecin des IXe–XIIIe siècles*, Archaeologia Urbium, fasc. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Matuszewska-Kola W.

- 1985 *Ceramika z grodziska w Plemiętach*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, A. Nadolski red., Warszawa–Poznań–Toruń, s. 185–204.

Mikołajczyk A.

- 1977 *Naczynia datowane skarbami monet XIV–XVIII w. na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Nowakowski A.

- 1976 *W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, seria I, z. 11, s. 75–82.
- 1985 *Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, A. Nadolski red., Warszawa–Poznań–Toruń, s. 129–138.

Olczak J.

- 1991 *Formy osadnictwa na Pojezierzu Zachodniopomorskim we wczesnym średniowieczu (na podstawie źródeł archeologicznych)*, Toruń.

Polński D.

- 1990 *Ceramika późnośredniowieczna z grodziska w Gronowie, woj. toruńskie (stanowisko I)*, [w:] *Studia nad średniowiecznym osadnictwem ziemi chełmińskiej. Gronowski mikroregion osadniczy*, J. Olczak red., Toruń, s. 106–129.
- 1996 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*, AHP, t. 4.
- 1997 *Badanie udarności, nasiąkliwości oraz twardości powierzchniowej średniowiecznej ceramiki z ziemi chełmińskiej*, [w:] *Studia z archeologii, historii i geografii historycznej*, AHP, t. 6, s. 149–166.
- 2000 *Niektóre związki późnośredniowiecznego garncarstwa ziemi chełmińskiej z obszarami Europy zachodniej*, [w:] *Źródła archeologiczne i ich treści*, AHP, t. 8, s. 115–130.
- 2001 *Źródła archeologiczne do studiów nad późnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w ziemi chełmińskiej*, AHP, t. 11.

- 2003a *Stan i perspektywy badań nad wczesnośredniowiecznym garncarstwem ziemi chełmińskiej*, [w:] *Studia nad średniowiecznym osadnictwem ziemi chełmińskiej*, t. 5, W. Chudziak red., Toruń, s. 129–149.
- 2003b *Późnośredniowieczne osadnictwo wiejskie w ziemi chełmińskiej*, Toruń.
- 2003c *Badania archeologiczne na Rynku w Chełmży. Przyczynek do studiów nad dziejami Chełmży w średniowieczu*, [w:] *Studia z historii architektury i historii kultury materialnej*, AHP, t. 12, s. 141–158.
- 2003d *Archeologiczna datacja w kontekście źródeł pisanych na przykładzie osadnictwa wiejskiego w ziemi chełmińskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie*, K. Grażawski red., Włocławek–Brodnica, s. 217–226.
- Porębska K. (przy współpracy M. Grzegorza)
- 1971 *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

DARIUSZ POLIŃSKI

THE POSSIBILITIES OF CHRONOLOGICAL DETERMINATIONS BASED ON STUDIES OF LATE MEDIEVAL CERAMIC VESSELS FROM THE CHELMNO LAND

S u m m a r y

Properly developed criteria for determining the absolute dating of objects of material culture of the Late Middle Ages, pottery included, are still bitterly lacking, even in the face of recent research in the field. In consequence of this, many phenomena and historical processes observed in the archaeological digging cannot be dated even moderately well.

One of the most important issues in investigations of Late Medieval pottery manufacture is the development of appropriate criteria for determining absolute, not just relative chronology of the vessels (cf. e.g. D. Poliński 2003a, pp. 129–132). Of greater cognitive value are obviously series of vessels, featuring as many taxonomic characteristics as possible (J. Olczak 1991, p. 17), but less representative assemblages of vessels, connected however with cultural layers, can occasionally rise to utmost importance, as can sets of pottery coming from AZP (Polish Archaeological Record) research, which can be subjected to classificatory-chronological analysis. In some cases, we can refer solely to material with limited usefulness for further research, e.g. disturbed sherds from a number of different layers or else pottery collected from arbitrary layers, etc. The obvious conclusion is that each ceramic vessel set/assemblage, which we would like to use to determine the chronology of relevant archaeological contexts, should first be subjected to appropriate critical analysis of the source and conclusions concerning the dating should follow from that.

The current presentation of the potential of chronological determinations based on Late Medieval ceramic vessels, coming, in this case, from the Chelmno Land, shows the promise of the technique. This category of archaeological record can certainly be an effective tool in examining Late Medieval settlement processes, including the dating of these phenomena. The results thus obtained are usually complementary with regard to the determinations of historians-medievalists, but they come to the fore on occasion, especially in the face of the absence of any written sources. There can be no doubt that the value of chronological determinations is strongly linked to the periodization system in use. With regard to the Chelmno Land, there is a serious lack of appropriate studies of Late Medieval pottery sets from town complexes, at least from a few of the most important ones (e.g.

Toruń and Chelmno) and of more detailed characteristics of pottery assemblages from the terminal phase of the period in question (phase 3, dated from about 1466 to the turn of the 15th century). Of considerable cognitive value are vessels dated by coins and dendrochronological measurements.

The use of this data in the future, at least in part, should have significant impact on improving current methods of dating Late Medieval ceramic vessels, increasing by the same the possibilities of its application in research on the settlement processes of the period.

Translated by Iwona Zych

Adres Autora:

Dr hab. Dariusz Poliński
Instytut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
ul. Szosa Bydgoska 44/48
87-100 Toruń
e-mail: darpc@his.uni.torun.pl